

УДК 316.42

ЮРІЙ САВЕЛЬЄВ,

доцент, докторант кафедри соціальних структур і соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Експертні та масові оцінки майбутнього Європейського Союзу в глобальному світі

Анотація

У статті аналізуються тенденції глобального розвитку і потенціал європейських суспільств у контексті зростання нових світових центрів впливу. Джерелами послуговували соціально-економічні дослідження і прогнози, публікації у впливових західних ЗМІ, статистичні дані (індекс людського розвитку HDI, індекс конкурентоспроможності IMD, індекс продуктивності GGDC), результати опитувань громадської думки (ESS 2005, 2007; Eurobarometer 62, 67, 71). Також були використані матеріали експертних інтерв'ю, проведених з рядом провідних європейських соціологів у липні 2008 року. На цій підставі автор доходить висновку, що, незважаючи на наявні політичні й демографічні проблеми, Європа не втратить свою економічну позицію у світі впродовж найближчих 25–30 років, а трансформація Європейського Союзу у федеральну наддержаву може послуговувати умовою для геополітичного лідерства Європи. Ефективність такої трансформації може бути забезпечена шляхом демократизації (дебюрократизації) інститутів ЄС і європейського інтеграційного проекту.

Ключові слова: *Європа, європейська інтеграція, Європейський Союз, розвиток, експертні оцінки.*

Після завершення процедури ратифікації Лісабонського договору й обрання першого в історії президента Ради Європи, європейські суспільства, об'єднані проектом єдиної Європи, можуть отримати додатковий імпульс для розвитку. Загалом 1990-ті — початок 2000-х були роками панування цінностей західного світу, економічного процвітання ліберальних демократій та експансії глобальної ринкової економіки. Особливо успішним цей період виявився для Європейського Союзу, який значно розширився тери-

торіально, практично наздогнав за масштабами економіку США і підсилюється політично. Це найбільший на сьогодні у світі ринок із півмільярдом населенням, високими стандартами якості життя й розвиненими демократичними інститутами.

Проте останніми роками в експертних колах і ЗМІ лунало чимало критичних оцінок нинішнього стану і перспектив ЄС. Як відомо, 2005 року був провалений проект конституції ЄС на референдумах у Франції та Нідерландах — країнах, які від початку виступали каталізаторами європейської інтеграції. Ратифікація Лісабонського договору 2007-го, покликаною розв'язати проблему політичної реформи й підвищення ефективності інститутів ЄС, відбувалася непросто. У червні 2008 року Договір було відкинута під час референдуму в Ірландії. Федеральний конституційний суд Німеччини 30 червня 2009 року призупинив ратифікацію Договору, визнавши за необхідне внесення поправок у законодавство з метою посилення повноважень національного парламенту в процесі ухвалення загальноєвропейських рішень. Після ухвалення поправок до супровідного закону завершилася ратифікація з боку Німеччини у вересні 2009 року. Завдяки поступкам і гарантіям національного суверенітету з питань зовнішньої політики, податкової системи та політики з “етичних питань”, а також гарантії постійного представництва у Єврокомісії в жовтні 2009-го в Ірландії вдалося провести повторний референдум, під час якого Лісабонський договір було підтримано. Лише після цього ратифікацію Договору завершила Польща, для якої принциповою умовою є існування ЄС як об'єднання суверенних держав, а не єдиної наддержави. Ще гостріше суперечність між *прагненням зберегти національний суверенітет і необхідністю підвищення ефективності управління ЄС у глобальному світі виявилася* при ратифікації Лісабонського договору Чехією, котра після тривалої внутрішньополітичної боротьби й переговорів приєдналася до нього останньою 3 листопада 2009 року.

Крім цього, в ЄС накопичилася сила-силенна інших політичних проблем, пов'язаних, зокрема, із його нещодавнім розширенням. Виникло відчуття, ніби ЄС стоїть на порозі якщо не кризи, то застою у розвитку. Понад те, така ситуація склалася на тлі рецесії, яка може бути виявом глибинних змін у світовій економіці, що свідчать про прийдешній занепад розвинених західних суспільств.

Проблему, таким чином, можна сформулювати так: наскільки виправданими є песимістичні прогнози для економічного й політичного розвитку Європи і, насамперед, ЄС? Яким буде місце Європи у глобальному світі в контексті посилення нових центрів впливу до 2050 року?

Джерелами для аналізу послуговували публікації у впливових західних ЗМІ у 2007–2008 роках, доповідь про розвиток ООН 2007–2008 років, індекс конкурентоспроможності IMD 2007–2008 років, результати опитувань громадської думки (ESS 2005, 2007; Eurobarometer 62, 67, 71), матеріали часопису “Forbes”, соціально-економічні дослідження і прогнози, опубліковані у 2000–2008 роках західними (П.Мандельсон, Р.Фогель, Г.Терборн, Р.Шапіро та ін.) і російськими (В.Іноземцев, В.Кудров) авторами. Крім того, у липні 2008-го під час літньої сесії міжнародного проекту “Модерність і майбутнє капіталізму в Євроазії” під егідою Програми під-

тримки вищої освіти (HESP) Інституту Відкритого Суспільства, здійснюваного Міжнародним центром порівняльних та інституціональних досліджень і факультетом соціології Санкт-Петербурзького державного університету, автор статті провів чотири експертні інтерв'ю із такими провідними європейськими соціальними вченими, як Г.Терборн (завідувач кафедри соціології Кембриджського університету), А.Мартінеллі (завідувач кафедри економічної соціології університету), П.Ле Гале (директор Паризького центру політичних досліджень), Ю.Веселов (завідувач кафедри економічної соціології Санкт-Петербурзького державного університету). Для повноти аналізу було використано, з одного боку, професійні експертні оцінки, середньо- і довгострокові прогнози, здійснені представниками різних шкіл, об'єктивні статистичні дані, а з іншого боку — публічний дискурс, представлений у мас-медіа.

Критичні оцінки розвитку Європи

Критичні матеріали у західних ЗМІ, зокрема, були зумовлені ускладненням ратифікації конституції ЄС, а потім — Лісабонського договору. Разом із тим у частині цих критичних матеріалів явно проглядається проамериканська позиція. Очевидно, що позитивні оцінки розвитку ЄС не в інтересах США, для яких він є хоча й союзним, але конкурентним світовим центром. Звісно, США зацікавлені в демократичній й економічно благополучній і навіть вельми розвиненій Європі, але такій Європі, котра позбавлена динаміки розвитку й являє собою аморфне політичне утворення, що давало би змогу США зберегти світове лідерство. З іншого боку, Росія постійно грає на суперечностях усередині ЄС, переймаючись своєю роллю як у регіоні, так і в глобальній системі загалом. Росія, безумовно, зацікавлена в альянсі з таким ЄС, який був би політично неефективним і, до того ж, віддаленим, наскільки це можливо, від США. Помірно слабка Європа в інтересах і решти світових центрів впливу. Тож не дивно, що її слабості перебільшують у публічних оцінках.

Попри всі по-справжньому наявні проблеми та суперечності в ЄС, ЗМІ, особливо американські, воліють їх надто драматизувати. Як зазначає Е.Моравчик — директор Програми Європейського Союзу в Принстонському університеті, у США багато хто з фахівців з нагоди святкування 50-ліття Римського договору взагалі стверджували, що “Європа зазнає остаточного занепаду”, акцентуючи демографічну ситуацію, падіння конкурентоспроможності, громіздку й надто дорогу систему соціального забезпечення, технологічне відставання, фіаско з ухваленням європейської конституції тощо [Моравчик, 2007].

Іноді можна говорити про спотворювання фактів. Наприклад, М.Чемпіон у “Wall Street Journal” від 19 березня 2007 пише, що розширення ЄС вкрай непопулярне і стало лайливим зворотом у Європі [Чемпіон, 2007]. Однак опитування, проведені в той час, продемонстрували, що після вступу 10 нових членів за півроку кількість прихильників подальшого розширення ЄС значно зросла в ЄС-15 (15 старих членів спільноти) — у середньому на 12% (весна 2004-го — на 37%, осінь 2004-го — на 49%), у країнах — нових чле-

нах підтримка розширення восени 2004 року становила 72%, а загалом у ЄС-25 — 53% [Eurobarometer 62, 2005: р. 152]. Щоправда, до квітня–травня 2007-го прихильників подальшого розширення ЄС дещо поменшало — до 43% в ЄС-15 і до 68% у 12 країнах, які є новими членами [Eurobarometer 67, 2007: р. 189]. Проте частка підтримки подальшого розширення ЄС навесні 2007 року в країнах ЄС-15 залишалася на 6% вищою, ніж навесні 2004-го, до вступу східноєвропейських держав. Оцінка європейцями результатів найбільшого розширення ЄС 2004 року була переважно позитивною: у 2007-му в ЄС-15 так вважали 29% європейських громадян (23% оцінювали негативно і 33% — нейтрально); а в 10 нових країнах — членах ЄС 51% оцінювали позитивно, 17% — негативно, 24% — нейтрально [Eurobarometer 67, 2007: р. 155].

Утім, критичний тон відчувається і в оцінках палких прихильників європейської інтеграції. Для цього є реальні підстави. К.Махбубані зазначає у “Financial Times” від 22 травня 2008 року, що “хоча економіка ЄС зів’язана з американською, діючи у швидкоплинному міжнародному середовищі, він виявляється політичним карликом” [Махбубані, 2008]. Крім “поступового скорочення [політичного] впливу Європи на світовій арені” ще важливішою є відсутність адекватної глобальним викликам європейської політичної стратегії, її “убогість”, невміння “мислити стратегічно й у довгостроковому плані” [Махбубані, 2008]. Як стратегічний вихід автор бачить фундаментальне партнерство з Азією, яка пропонує нові моделі розвитку й альтернативи модернізації в сучасному світі на противагу ісламському фундаменталізму.

М.Рахман двома днями раніше у своїй статті у “Financial Times” зазначив, що “Європа стала гігантською Швейцарією”, тобто “дедалі благополучнішою, мирною, комфортною — і непотрібною” у світовому політичному плані. Його думка про зв’язок викликів, лідерства і динамічного розвитку є дуже цінною для розуміння глибинних передумов європейської ситуації [Рахман, 2008].

Р.Каган у “Washington Post” від 15 червня 2008 року зазначає, що за останні 8 років “Європа стабільно втрачає впевненість у своїх силах, дедалі більше занурюється в себе і дивиться в майбутнє з дедалі більшим песимізмом” [Каган, 2008]. Його основні аргументи: відсутність єдності та суперечності в ЄС, відсутність єдиного загальноновизнаного сильного лідера, проблема імміграції, асиміляції й культурної ідентичності, посилення впливу нових світових центрів (“азійські гіганти” і Росія), пасивність у зовнішній політиці (небажання як пересічних європейців, так і еліти нести тягар світового лідерства).

Опитані в рамках даного дослідження експерти (П.Ле Гале, Ю.Веселов, А.Мартінееллі) вирізняють інші, не менш суттєві, проблеми: різноманітність ЄС і відмінність в етапах модернізації й адаптації, повільні темпи реформ у “старих” провідних членах ЄС, розрив між політичною елітою і масами (конче важливий момент, наголошуваний багатьма експертами), неадекватність ЄС викликам глобалізації (П.Ле Гале у своєму інтерв’ю стверджує, що для європейців “Союз радше стає частиною проблем, ніж розв’язанням їх”), зниження легітимності політичних інститутів ЄС і зменшення взаємної довіри між членами ЄС, слабкі уряди і лідери, невизначеність кордонів і “втома від розширення”, проблема європейської ідентичності та — один із

основних моментів — “відсутність привабливого проекту інтеграції” (яким раніше був “Спільний ринок”), невизначеність бачення майбутньої Європи. У редакційному коментарі “Financial Times” від 19 червня 2008 року напрощуд слушно зазначено: незважаючи на те, що більшість жителів Європи — прихильники ЄС, “люди забули, навіщо потрібен Союз і перестали розуміти, як він працює. Їх непокоїть те, що він став надто великим і надто чужим” [The Financial Times, 2008]. Опитування громадської думки підтверджують цю тезу: у 2009 році майже половина європейців (48%) заявили, що вони не розуміють, як працює ЄС, і лише 41% мають про це уявлення [Eurobarometer 71, 2009: р. 135]. У найбільших країнах ЄС таких ще менше: в Італії тільки 33% розуміють, як функціонує ЄС, у Великій Британії — 37%, в Іспанії — 40%, у Франції — 41% [Eurobarometer 71, 2009: р. 136].

Таким чином, існує комплекс як фундаментальних, так і ситуативних проблем для ЄС. Нещодавно проведено низку досліджень, які аналогічним чином прогнозують геополітичний і економічний розвиток у ХХІ столітті. Згідно із Р.Шапіро, внаслідок передусім демографічних причин економічним світовим лідером стануть Китай та інші країни, що розвиваються, які сформуєть новий економічний ландшафт і зосередять у своїх руках практично все промислове виробництво та значну частину сфери послуг [Shapiro, 2008: р. 11–12]. Утім, США збережуть при цьому лідерство у виробництві нових продуктів, залишаться країною передового бізнесу і всесвітнім центром ринку капіталів. Отже, за розрахунками Р.Шапіро, економічний, а разом і геополітичний занепад з-поміж усіх нинішніх розвинених світових центрів очікує саме Європу.

Праця Р.Фогеля — Нобелівського лауреата у сфері економіки і професора школи бізнесу Чиказького університету — демонструє таку саму логіку. Основні чинники прогнозу — поточні темпи економічного і демографічного зростання. За його підрахунками до 2040 року ВВП Китаю становитиме 123 трлн дол. США, а це приблизно втричі більше за весь світовий продукт у 2000 році. Але найголовніше — Китай перетвориться на надбагату країну із показником 85 тис. дол. ВВП на душу населення за вдвічі меншого прогнозованого показника для ЄС-15 [Fogel, 2007: р. 90]. Фогель також стверджує, що його розрахунки близькі до прогнозів ЦРУ і часопису “Economicist” [Fogel, 2007: р. 87]. Власне, такий прикрий для європейців результат визначається не якимись внутрішніми проблемами ЄС, а фундаментально нижчою порівняно зі збільшуваними глобальними силами конкурентоспроможністю Європи, яка старіє і втратила динамізм у розвитку. Крім Китаю до цих сил відносять також Індію і країни Південно-Східної Азії. У таблиці наведено окремі показники, обчислені Р.Фогелем [Fogel, 2007: р. 88–89].

Необхідно, втім, зазначити, що Р.Фогель не дає детальної й переконливої аргументації слабості Європи (крім зазначеного загального демографічного чинника), зосереджуючись на перевагах і потенціалі Китаю перед іншими світовими центрами, у тому числі — Індією. Для нього, як і для Р.Шапіро, недемократичність Китаю є його найважливішою перевагою у глобальній конкуренції. Фактично йдеться про можливість гігантської експлуатації трудових ресурсів країни, які на сьогодні вважаються невичерпними. Чим менше таких можливостей, тим слабше, за логікою Р.Фогеля,

конкурентоспроможність світового центру в сучасному глобальному світі. Така логіка проста й ефективна, але обмежена.

Таблиця

**Демографічні й економічні показники глобальних центрів (регіонів)
у 2000-му і за прогнозом на 2040 рік, %**

Країна або регіон	Частка в насе- ленні Землі у 2000-му	Частка в насе- ленні Землі у 2040-му	Частка світо- вого ВВП у 2000-му	Частка світо- вого ВВП у 2040-му
США	5	5	22	14
ЄС-15	6	4	21	5
Японія	2	1	8	2
Китай	22	17	11	40
Індія	16	17	5	12
Південно-Схід- на Азія (6 країн)	6	6	6	12

Джерело: [Fogel, 2007: p. 88–89].

Оптимістичні оцінки розвитку Європи

До позитивних оцінок європейського розвитку можна, першою чергою, віднести офіційні документи ЄС. Стратегією розвитку Європи (так звана Лісабонська стратегія) є створення найбільш конкурентоспроможної у світі економіки, ґрунтованої на знаннях, у поєднанні з підвищенням рівня соціальної згуртованості (солідарності) суспільства [Lisbon European Council, 2000]. За дещо надмірного пафосу, характерного для всіх документів, що їх готують у Брюсселі, поставлені цілі правильні й відповідають викликам сучасності. Тож не можна погодитися з тими критиками, які стверджують, ніби керівництво ЄС не бачить сучасних тенденцій глобального розвитку і не займається виробленням стратегії. В Європі добре усвідомлюють важливість інвестицій у людський капітал і провадять (хоч і недостатньо швидко і не зовсім ефективно через європейську бюрократизованість) реформу вищої освіти і науково-дослідницького сектору. Розроблено індикатори розвитку, здійснюють їхній моніторинг, готують щорічні доповіді, збільшується частка ВВП на фінансування фундаментальних досліджень і НДДКР [European Commission, 2007]. Також у ЄС добре усвідомлюють проблему старіння населення і працюють над створенням адекватної системи соціального забезпечення і форм залученості на ринку праці [Ferreira et al., 2002]. Менш послідовною є політика в сфері імміграції та підвищення рівня народжуваності (згідно з експертним інтерв'ю із І.Терборном). Разом із тим не слід забувати, що недавнє розширення ЄС на третину збільшило його трудові ресурси.

Друга складова позитивного погляду на перспективи Європи — це оцінка їх самими європейцями. До глобальної кризи більшість громадян ЄС були вельми оптимістичні стосовно свого майбутнього й демонстрували високий рівень задоволеності своїм нинішнім життям. У 2006-му задоволеність життям відзначили 82% опитаних (у тому числі 22% були “дуже за-

доволені”), лишень 14% визнали, що “не дуже задоволені”, а 4% — що “зовсім не задоволені” [Eurobarometer 71, 2009: р. 7]. За даними Європейського соціального дослідження (ESS) середній показник задоволеності станом національної економіки від 2005-го до 2007-го збільшився у 10 із 12 країн ЄС-15, що брали участь у другій і третій хвилях дослідження, а також у 4 із 5 східноєвропейських країн — нових членів ЄС. У 2007 році рівень задоволеності станом національної економіки перевищував медіану (> 5) 11-бальної порядкової шкали у 9 із 12 країн ЄС-15, в яких проводили опитування [Golovakha, Gorbachyk, 2009: р. 21].

Понад дві третини європейців (69%) оптимістично оцінювали майбутнє ЄС і тільки 24% — песимістично [Eurobarometer 67, 2007: р. 171]

Глобальна криза вплинула на рівень задоволеності життям жителів ЄС, котрий все одно залишається достатньо високим: у 2009 році 77% (–5% порівняно із 2006-м) були задоволені своїм життям (у тому числі 21% — “дуже задоволені”), 17% — “не дуже задоволені” (+3% порівняно із 2006-м) і 5% — “зовсім не задоволені” (+1% порівняно із 2006-м у межах статистичної похибки 1,9%) [Eurobarometer 71, 2009: р. 7].

Попри зниження задоволеності життям рівень підтримки членства своєї країни в ЄС залишається стабільним: у 2009 році 53% європейських громадян оцінювали членство позитивно (–2% порівняно із 2006-м, у межах статистичної похибки 3,1%), 15% — негативно (ідентично із 2006-м), 28% — нейтрально (ідентично із 2006-м) [Eurobarometer 71, 2009: р. 91]. Разом із тим цей показник дуже різниться в різних країнах: найменше респондентів, що дають позитивну оцінку членству в ЄС у 2009 році, у Латвії (25%), Великій Британії (28%) та Угорщині (32%); найбільше — в Іспанії (71%), Нідерландах (72%) і Люксембурзі (79%); у 9 із 27 країн ЄС таких менш як 50% [Eurobarometer 71, 2009: р. 93]. Частка опитаних, які вважали, що їхня країна в цілому вирає від перебування в ЄС, становила у 2009-му 56% (+2% порівняно із 2006 роком, у межах статистичної похибки 3,1%) [Eurobarometer 71, 2009: р. 95].

За неоднозначного ставлення до зміцнення центральних органів ЄС і прагнення зберегти національний суверенітет чимало європейців виступають за підвищення рівня інтеграції ЄС. За даними Європейського соціального дослідження (ESS), середній показник ставлення до уніфікації ЄС хоча і дещо знизився у 2007-му порівняно із 2005-м у більшості країн (у 13 із 17, що брали участь у другій і третій хвилях дослідження), але у Швеції, Португалії, Польщі й Естонії він зріс і назагал залишається доволі значним: із мінімальним значенням (4,18) у Великій Британії і максимальним (7,48) — у Румунії. Цей показник перевищував медіану (> 5) 11-бальної порядкової шкали у 4 із 12 країн ЄС-15 й у 8 із 9 країн — нових членів ЄС, у яких проводили опитування 2007 року [Golovakha, Gorbachyk, 2009: р. 20].

Жителі ЄС, як і раніше, демонструють чутливість у питаннях національної ідентичності й культурної самобутності, що пояснює суперечливу динаміку загального ставлення до уніфікації Європи, про яку йшлося вище. Вочевидь кількість тих, хто вірить у необхідність повної інтеграції ЄС, дещо поступається загалу тих, хто не поділяє такої точки зору. Разом із тим 51% (53% у ЄС-15) опитаних у 2007 році вважали ймовірним, що за 50 років ЄС

матиме свого президента, який обиратиметься прямим голосуванням європейських громадян (30% у це не вірили), а 56% погодилися з припущенням, що у 2057 році ЄС матиме власну армію (26% із цим не погодилися) [Eurobarometer 67, 2007: р. 175–176]. Понад половину жителів, які визнають імовірним такий сценарій розвитку спільноти навіть у такій віддаленій перспективі, — це важливий індикатор формування настроїв з приводу такого вельми проблемно-болісного питання, як перетворення ЄС на федеративну державу з єдиним лідером і військом.

Якщо говорити про ефективність управління спільнотою, то погляд на європейську інтеграцію є більш прагматичним, і число її прихильників зростає. Від 2006-го до 2009 року побільшало тих європейців, котрі вважають, що більше рішень у різноманітних царинах життя треба ухвалювати на рівні ЄС: 81% — у сфері боротьби із тероризмом (+1% порівняно із 2006-м, у межах статистичної похибки 2,5%), 78% — у сфері наукових досліджень та інновацій (+4%), 76% — у питанні забезпечення енергоресурсами (+7%), 70% — що конче важливо, в забезпеченні зростання економіки (+10%), 64% — у підтримці сільського господарства (+7%) і 60% — у боротьбі з безробіттям (+9%) [Eurobarometer 71, 2009: р. 148]. При цьому лишень 13% опитаних вважають, що найбільший вплив на їхнє життя справляють рішення, ухвалені на рівні ЄС, — це значно менше, ніж на національному (46%), місцевому і регіональному (34%) рівнях [Eurobarometer 71, 2009: р. 79].

Загалом майже дві третини європейців демонструють оптимізм стосовно майбутнього ЄС: у 2009 році 55% були налаштовані оптимістично, 9% — дуже оптимістично, 23% — песимістично і лишень 6% — дуже песимістично [Eurobarometer 71, 2009: р. 211]. Слід наголосити, що громадська думка в демократичних суспільствах украй важлива для ухвалення рішень, а самооцінка європейців є чутливим показником, що засвідчує певну тенденцію розвитку європейського суспільства.

Існують оптимістичні оцінки теперішнього і майбутнього ЄС і серед серйозних дослідників. В інтерв'ю з опитаними експертами (А.Мартінееллі, Г.Терборн, П. Ле Гале) зазначено, що найголовнішим досягненням ЄС є мирне співіснування європейських народів, які століттями воювали і знищували один одного. Сьогодні військовий конфлікт між Францією, Німеччиною, Великою Британією чи іншими державами неможливо уявити. Вже одне це має сповнювати впевненість в європейському майбутньому. ЄС також приніс економічне процвітання. Після підписання Римського договору 1957 року наступні півтора десятиліття виявилися “золотими” з економічного погляду в історії організації. Країни ЄС скоротили відставання від США за ключовими макроекономічними показниками більш як у 1,5 раза: ВВП на душу населення збільшився із 43% щодо рівня США у 1956 році щодо 68% — у 1971-му, а суспільна продуктивність праці зросла із 49% у 1956–1960 роках до рівня США до 74% — у 1976–1980 роках [Сутулин, 1987: с. 89–91].

Подолавши кризи 1970–1980-х років, європейська економіка динамічно розвивалася у 1990–2000-х роках, випереджаючи економіку Японії, хоча в цей період знову окреслилося відставання від США [Кудров, 2005: с. 6, 10]. Навіть за деякого уповільнення економічного зростання у 2001–2003 роках у ЄС значно зростали споживчі витрати і рівень життя, а також упродовж

1994–2003 років безупинно зростала продуктивність праці [Кудров, 2005: с. 11, 14].

Е.Моравчик у відповідь на критицизм стосовно ЄС заперечує: “Європа змогла забезпечити упродовж більшої частини повоєнної епохи темпи економічного зростання, що перевершують американські. У ній створено одну із найуспішніших державних систем — сучасну систему соціального забезпечення, яка, попри всі свої вади, принесла народам Європи небачений добробут і безпеку” [Моравчик, 2007]. Він також стверджує, що насправді Європа не відстає за ефективністю від найпередовішої нині економіки: “Продуктивність праці в розрахунку на годину роботи у Франції вища, ніж у США. Щоденна продуктивність у Сполучених Штат вища за європейську лише тому, що європейці віддають перевагу коротшому робочому дню, ніж американці” [Моравчик, 2007]. Також важливим чинником для європейської економіки є її нерозривний зв’язок з американською. Е.Моравчик зазначає, що близько 60% американських закордонних інвестицій спрямовуються в Європу; своєю чергою, дві третини загального обсягу всіх прямих іноземних інвестицій у Сполучених Штатах європейського походження: “мало хто з американців усвідомлює, наскільки сильно їхній добробут залежить від Європи і наскільки тісно взаємозалежні їхні економіки” [Моравчик, 2007].

Таким чином, ситуація, коли європейська економіка опиниться в кризі, а американська цілком або частково збереже свої позиції у світі (саме в цьому суть прогнозів експертів із США Р.Фогеля і Р.Шапіро), малоймовірна.

Г.Терборн у праці 2006 року показує, що Європа є провідним гравцем у світовій торгівлі й головним “світовим адвокатом” [Therborn, 2006: р. 286]. Він порівнює ситуацію початку XXI століття із часом безумовного світового панування європейських країн на початку XX століття. Він наводить дані, згідно з якими відмінність не така вже й суттєва, як заведено вважати: у 1913-му внутрішньоєвропейський обіг становив третину світової торгівлі, торгівля Європи з іншим світом — майже половину; у 2000-му — це 29% світової торгівлі та 40% світового експорту (частка Східної Азії, включно з Китаєм — 25%, США — 14%, Японією — 7%) [Therborn, 2006: р. 286–287]. До того ж Європа — це найбільший світовий інвестор із позитивною динамікою — 57% (США — 20%, Японії — 4,7%), а також реципієнт 40% світових інвестицій (Китай — менш як 10% у 2002-му). Висновок Г.Терборна: “Європа — все ще центральний вузол глобальних потоків торгівлі та капіталу... основний двигун економічних процесів, про що часто забувають у національних картинах глобалізації” [Therborn, 2006: р.287].

ЄС також виступає головною дійовою особою міжнародного права, міжнародних угод, у тому числі, що дуже важливо, “конституціоналізації (“constitutionalization”) світової торгівлі” [Therborn, 2006: р. 288]. Для внутрішньополітичного життя ЄС ключову роль відіграє формування загальноєвропейської системи права, принцип прямої дії комунітарного права, його пріоритет перед національним правом [Therborn, 2006: р. 290]. Крім того, ЄС став розробником приблизно 20% усіх ухвалених у Європі законів [Моравчик, 2007]. Найефективнішими є правові інститути ЄС (причому ефективніші за національні) при взаємодії із ТНК і регулюванні ринку, за-

хисті інтересів європейських споживачів і виробників за умов глобального ринку (згідно з даними експертних інтерв'ю з А.Мартініелі і П.Ле Гале).

У редакційному коментарі “Financial Times” від 19 червня 2008 року зроблено акцент на тому, що, попри провал референдуму в Ірландії у 2008 році життя в Європі без ЄС неможливе і лідерам ЄС необхідно “відкрито представити свої досягнення” — те, чим ЄС може похвалитися, — “спільний ринок”, вільне пересування людей, капіталів, товарів і послуг [The Financial Times, 2008], і на світовій арені ЄС оперує як єдина спільнота, наприклад у СОТ [Therborn, 2006: p. 289–290]. П.Ле Гале, який виступав як експерт, у своєму інтерв'ю наголошує, що, незважаючи на політичні провали, не викликають сумніву безпрецедентні досягнення ЄС у розбудові єдиного європейського ринку: “Єврокомісія віддана ідеї єдиного внутрішнього ринку”. Тут ЄС не має конкурентів у світі й пішов далеко вперед порівняно із наявними регіональними організаціями. Якщо врахувати масштаб цього міжнародного ринку, досягнутий успіх є найважливішим чинником для майбутнього економічного зростання в Європі.

Оптимістично налаштовані фахівці також усвідомлюють ризики, що очікують на Європу в найближчому майбутньому. Головний із них — демографічний. Якщо у 2007 році співвідношення економічно активного населення і пенсіонерів становило 5 : 1, то 2050-го очікується 2 : 1. Однак, наприклад, Е.Моравчик вважає, що підвищення пенсійного віку і зміна імміграційної політики може розв'язати проблему [Моравчик, 2007]. Г.Терборн у своєму експертному інтерв'ю говорить про поступовий перехід ЄС до політики селекційної імміграції за зразком Канади й Австралії. Він також наводить дані, згідно з якими представники молодого покоління в демографічно проблемних зараз країнах ЄС бажають мати двох дітей. Для підвищення народжуваності також необхідна нова житлова політика.

Ризик, пов'язаний із проблемами інтеграції мусульманського населення, на думку Е.Моравчика, перебільшений. Мусульмани становлять менш як 5% населення ЄС, а рівень насильства у середовищі іммігрантів і на релігійному ґрунті в Європі не набагато вищий, ніж у США [Моравчик, 2007]. Крім того, слід брати до уваги, що вивільнювані робочі місця стануть доступними для іммігрантів, що зменшить нинішню напруженість.

Загалом, оцінюючи ризики глобалізації, П.Мандельсон, колишній Єврокомісар із Великої Британії і почесний голова організації “Policy Network”¹, доходить висновку, що такі сильні риси Європи, як система освіти, інноваційність і креативність, у поєднанні з правильною політикою вможливають використання глобалізації на свою користь. Він вважає ЄС “найкращим інструментом управління глобалізацією”; без потужнішого й ефективнішого ЄС європейським націям не вдасться ані вистояти за сучасної доби, ані вплинути на внутрішні й міжнародні правила, захистити свої інтереси та цінності [Mandelson, 2007: p. 30].

¹ Ця організація об'єднує таких знаних фахівців, як Е.Гіденс, і зосереджена на проблемі майбутнього Європи у глобальному світі та здатності європейських інститутів упоратися з новими завданнями, поставленими глобалізацією.

Отже, політична і технократична еліта ЄС розуміє все значення його інститутів за доби глобалізації і переймається їхнім зміцненням і реформуванням європейської економіки. У цьому їх не завжди підтримують пересічні європейці, які не довіряють ЄС як агентові глобалізації і почуваються невпевнено, що й експлуатують національні політичні еліти, котрі задля розв'язання своїх проблем і тактичних завдань перекладають усю провину на Брюссель. Такою є природа розбіжностей між політичною елітою і масами, зниження довіри до інститутів у сучасній Європі.

Оцінка співвідношення сил у майбутньому

Можна зробити висновок, що, по-перше, ЄС насправді переживає інституціональну кризу, і Європа потребує змін, які вже відбуваються (насамперед набуття чинності Лісабонським договором); по-друге, як досягнення, так і ця криза свідчать про те, що перед Європою відкриваються великі можливості для лідерства у глобальному світі. Питання полягає в тому, чи будуть ці можливості використані.

Ця ситуація взагалі типова для ЄС, який перебуває у кризі практично перманентно і час від часу блискуче її долає. Наприклад, чверть століття тому, 1985 року в західних ЗМІ, як і у 2007–2008 роках, публікували критичні матеріали і прогнози під рубрикою “Занепад Європи”, у яких зазначалося, що ЄС уражений хворобою під назвою “європесимізм”, яка загострюється і перетворюється на євросклероз (докл. див.: [Сутулин, 1987: с. 97]). У середині 1980-х мали місце сумніви в тому, що Європа здатна провести модернізацію “застарілих і послаблених” галузей промисловості, подолати суперечності й виробити “послідовну промислову політику”, ліквідувати “жахливу прірву в технології” (див.: [Сутулин, 1987: с. 97–98]). Мало хто вважав реалістичним створення єдиного ринку і запровадження спільної валюти. Однак тоді рух за інтеграційне перетворення ЄС і зміна його інституціональної структури забезпечив безпрецедентний у світовій практиці міжнародних добровільних об'єднань успіх. Єдиний ринок і валюта давно стали реальністю, відбувся технологічний прорив в економіці. Ірландія впродовж 20 років стала найбагатшою країною ЄС із найбільш динамічною економікою. Велика Британія, Фінляндія, Іспанія і Греція від 1990 до 2005 року мали в середньому щорічний приріст ВВП на душу населення 2,5% (а Ірландія — 6,2%!) — більший, ніж у США, чия економіка випередила європейську в структурній перебудові та формуванні інноваційного сектору (2,1% у середньому щорічно) [Human Development Report, 2008: р. 229–230]. Японія, від якої у середині 1980-х очікували, що вона найближчим часом наздожене за цим показником США, і якої тоді так боялися і ставили Європі за приклад, опинилася в затяжній стагнації й тепер пасе задніх. Хто б у це повірив 20 років тому?

Одне слово, ЄС, опиняючись у складній ситуації, довів свою життєздатність і, що важливіше, здатність розвиватися. Яким є ресурс для розвитку сьогодні?

Необхідно виходити з того, що місце у глобальній системі та геополітична роль визначаються, по-перше, масштабом економіки та її ефективністю, а

отже, наявними ресурсами, по-друге, ефективністю політичної системи (внутрішньої та зовнішньої політики), що забезпечує соціальну згуртованість усередині суспільства, а також вплив, реалізацію інтересів і поширення певних цінностей у світі.

Чи загрожує Європі втрата своєї ролі у світовій економіці? Можна стверджувати, що Європа збереже позицію другої економіки у світі в найближчі 25–30 років. Це найбільший 500-мільйонний ринок у світі. Досягнутий добробут і спосіб життя підтримують високий рівень споживання. Рівень споживання і місткість ринку в сучасній економіці є вирішальними чинниками розвитку. За продуктивністю праці економіка ЄС поступається лише США та Норвегії (Люксембург випереджає США) [Inklaar, Timmer, 2009: p. 54]. Рівень конкурентоспроможності економіки тут один із найвищих у світі (у першій десятці 6 країн ЄС) [Global Competitiveness Index, 2008]. Європа — лідер з припливу прямих закордонних інвестицій із високою ринковою капіталізацією провідних компаній [Therborn, 2006: p. 286–287]. Науково-технічний потенціал поступається тільки США. Неабиякі зусилля спрямовані на розвиток вищої освіти, науки і R&D¹. У 2006 році з-поміж 100 найкращих університетів 54 належали США і 29 — ЄС; якщо ж узяти 500 найкращих, то у США — 168, а в ЄС — 195, тобто 39%(!) [Academic Ranking, 2006]. Г.Терборн у своєму експертному інтерв'ю наголошує, що в економіці ЄС, як і в США, сконцентроване виробництво із підвищеною додатковою вартістю. Темпи розвитку до 2008 року були добрими, причому низка країн (Ірландія, Велика Британія, Фінляндія, Іспанія, Греція) продемонстрували можливість якісного прориву. Великий потенціал мають країни Східної Європи, що динамічно розвивалися перед вступом до ЄС і після цього. Конче важливо, що в цих країнах швидке зростання ВВП відбувалося одночасно зі збільшенням продуктивності праці. У Чехії, Естонії, Румунії, Болгарії, Латвії, Литві підвищення продуктивності навіть випереджало зростання ВВП [Кудров, 2005: с. 25–26]. Від 1994 до 2003 року продуктивність праці зросла в Литві на 91%, в Естонії — на 87%, у Латвії — на 60%, у Словаччині — на 39%, у Польщі — на 46%, в Угорщині — на 31% [Кудров, 2005: с. 27].

Демографічні тенденції — безумовно, стримувальний чинник економічного розвитку ЄС. Це одна з причин того, що США мають зберегти своє лідерство у глобальній економіці. Утім, як зазначалося, існують способи пом'якшення негативного впливу демографічного чинника. ЄС висунув стратегію соціальної залученості, що передбачає, зокрема зниження безробіття, пролонгацію зайнятості пенсіонерів (за останні 5 років їхня зайнятість збільшилася в ЄС на 5%, а тривалість життя в Європі одна із найвищих у світі й має тенденцію до збільшення), залучення до ринку праці іммігрантів, низькокваліфікованих робітників, хронічних безробітних [European Commission, 2007]. Як відзначили опитані експерти (А.Мартінеल्ली та Г.Терборн), поточний рівень безробіття серед молоді дуже високий (20% — у Франції, майже 40% — у Польщі), і це значний трудовий резерв. Ще більшим резервом є імміграція (наприклад, Іспанія за 10 років має позитивне

¹ *Research & Development [Chambers, 1983] — дослідження та розвиток; тут: царина інноваційних науково-дослідницьких розроблень.

сальдо нетто-імміграції у 3 млн) і трудові ресурси нових країн-членів. Але найголовніше — це якісне підвищення ефективності людського капіталу в економіці [Lisbon European Council, 2000].

Учені, які обґрунтовують песимістичне майбутнє Європи, посилаються на демографічний чинник, однак їхні розрахунки побудовані здебільшого на екстраполяції наявних трендів зростання ВВП. Якщо повернутися до цифр, наведених Р.Фогелем [Fogel, 2007: р. 88–89], то з них вочевиднюється, що Китай стає лідером за рахунок не лише розмірів трудових ресурсів, а й їхньої ефективності в створенні ВВП, що не підкріплюється даними.

Неважко підрахувати, що у 2000 році 1% частки Китаю в населенні планети створював 0,5% від частки світового ВВП, 1% частки США — 4,4%, частки ЄС-15 — 3,5%, частки Японії — 4%, частки Індії — 0,31%. Тобто в ЄС ефективність населення у 7 разів вища, ніж у Китаї, та в 11 разів — ніж в Індії. У 2040 році цей показник у США становитиме 2,8%, в ЄС-15 — 1,25%, у Японії — 2%, у Китаї — 2,35%, в Індії — 0,7%. Залишається незрозумілим, чому за такої демографічної ситуації та продуктивності праці показники ЄС і Японії настільки відрізняються у 2040 році. Ще більший сумнів викликає незіставне зростання ефективності населення Китаю (ефективність населення Китаю перевищить європейську в 1,9 раза, причому за 40 років перед тим у ЄС цей показник був у 7 разів вищий), особливо порівняно з Індією, яка має демографічну перевагу перед Китаєм. Отже, зростання частки працездатного населення порівняно із конкурентами не може пояснити таких кардинальних змін. А ефективність китайської економіки, що має “гранично екстенсивний характер”, украй низька. Вона ґрунтується на виробництві масових споживчих товарів і далека від економіки високої додаткової вартості.

Крім того, гігантський державний сектор Китаю, за словами В.Іноземцева, “який застосовував понад 70% усієї робочої сили, зайнятої в промисловості, та використовував майже 75% усіх основних фондів і сировини, був здатен виробляти лишень 30% промислової продукції у 2000 році ..., а його частка в сукупному прибутку всіх китайських підприємств не перевищувала 1%” [Иноземцев, 2000: с. 111]. На стимулювання пришвидшеного економічного зростання в Китаї щорічно витрачається до 3% ВВП, але “збільшення кредитних вливань в економіку Китаю на 3 дол. дається взнаки у зростанні промислового виробництва тільки на 2 дол.” [Иноземцев, 2000: с. 112].

Р.Фогель прогнозує 8% середнього зростання ВВП на душу населення Китаю до 2040 року, базуючись на довгостроковому тренді 1980–2005 років [Fogel, 2007: р. 88–89]. Проте це лінійна модель прогнозу, тож можна з упевненістю припустити, що темпи змін уповільняться. Якщо зважити на досвід Японії (понад 20 років: від 1951 до 1973 зростання перевищувало 9% на рік) та інших країн Південно-Східної Азії, то це неминуче. Хоча зростання економіки Китаю значно меншою мірою залежить від експорту, останнє все одно суттєве (особливо від кінця 1990-х) і зазнає тих самих криз, яку пережили азійські експортери у 1990-х роках. Велетенський внутрішній ринок обмежений бідністю населення і певною моделлю споживання. На відміну від західного суспільства в Азії споживання не є пріоритетом. (Поширений жарт серед світових економістів: “Заробивши 100 дол., американець витратить 110,

а китаєць заощадить 60”). Як приклад можна навести ситуацію в Японії, коли заходи уряду зі стимулювання внутрішнього споживання 1990-ми роками не дали результатів: споживання й далі знижувалося, незважаючи на гігантські фінансові вливання, що їх переспрямовували на реінвестування.

Китай поки не може конкурувати з ЄС у сфері науки й технологічних інновацій, у системі освіти й загалом значно поступається за якістю людського капіталу. Серед провідних 100 університетів немає жодного китайського, а “95% усіх китайських студентів, які навчаються за кордоном, більше не повертаються до країни” [Иноземцев, 2000: с. 117]. Попри надзвичайно швидкий розвиток інформаційних технологій, у Китаї тільки 85 користувачів Інтернету на 1000 жителів, тоді як у Німеччині — 455, а у Швеції — 764 [Human Development Report, 2008: р. 273–275]. ЄС разом зі США лідирують у наукових дослідженнях і створенні технологій, ведуть перед за індексом світового цитування наукових праць (по 39% по тому й тому регіону); частка Китаю 1%, Росії — 1%, Індії — 0,6% [Therborn, 2006: р. 296]. Г.Терборн також наголошує, що з усіх Нобелівських лауреатів 1946–2000 років у царині природних наук та економіки (n = 371) 59% представляли американські інституції, 37% — західноєвропейські і лишень 4% — решту світу.

У Китаї реєструється 16 патентів на мільйон жителів, у Німеччині — 158, у Фінляндії — 214. У Китаї 708 осіб на мільйон жителів зайняті у сфері R&D, тоді як у Франції — 3213, у Великій Британії — 2706, навіть у менш розвиненій Португалії — 1949, а у Фінляндії — 7832 [Human Development Report, 2008: р. 273–275].

Згідно з даними часопису “Forbes”, із 100 найбільших компаній світу до ЄС належать 41, до США — 29, до Китаю — тільки 6, до Бразилії — 3, до Росії — 1 і немає жодної індійської, а в першій тисячі найбільших компаній уже переважають американські — 310; до ЄС належать 276, до Китаю — 45 (у 6 разів менше, ніж до ЄС), до Індії — 14, до Бразилії — 13 [Forbes, 2009].

Структурні відмінності між Китаєм і розвиненими західними країнами настільки великі, що, за підрахунками В.Иноземцева, “якщо навіть Китаю вдасться підтримувати з року в рік досягнуті ним надвисокі темпи зростання (тобто 9%, а це малоімовірно через викладені вище причини. — Ю.С.), кожен із китайських громадян щорічно ставатиме на 600 дол. біднішим за середнього американця” [Иноземцев, 2000: с. 117]. Дещо меншою мірою це твердження також справедливе і для порівняння китайців із жителями ЄС.

Таким чином, ЄС, володіючи значним потенціалом для успішного економічного розвитку в найближчі десятиліття після світової кризи, збереже роль однієї з передових економік, а отже, матиме ресурси для геополітичного лідерства.

На відміну від економічного однозначний політичний прогноз дати важче. Вочевидноється лише необхідність у подальшій інтеграції та зміцненні інститутів ЄС, аж до створення наднаціональної держави, для збереження і зміцнення своїх позицій у глобальному світі. Якщо деякі брюссельські лідери розраховують на це (думка П.Мандельсона), то всі опитані в рамках даного дослідження експерти вважають такий сценарій малоімовірним. На їхню думку, найімовірніше ЄС залишиться просто доволі ефективною міжнародною організацією (А.Мартінеल्ली, Г.Терборн). У цьому разі

він насправді не справлятиме серйозного геополітичного впливу, не застосувавши наявні економічні ресурси і людський капітал. Європі буде відведено, як слушно зауважив Р.Каган у “Washington Post” від 15 червня 2008 року, “роль Хора у грецькій трагедії: від нього надходять нескінченні коментарі та судження щодо дій персонажів п’єси, які, втім, жодним чином на перебіг і кінцівку самої п’єси не впливають” [Каган, 2008]. Г.Терборн у своєму експертному інтерв’ю прогнозує, що ЄС стане “Великою Скандинавією”, тобто багатим й економічно потужним суспільством, але позбавленим значної політичної ваги.

Серйозним чинником, що стримує розвиток наднаціональних інститутів ЄС як супердержави, є його недавнє “східне” розширення і плани щодо включення нових членів. Фактично був обраний екстенсивний шлях розвитку спільноти (збільшення розмірів) замість інтенсивного (поглиблення інтеграції). Це рішення ідеально влаштувало США, які тим самим досягли своєї мети підтримання демократії у Східній Європі й залучення її в орбіту Західного світу і водночас виконували приховане завдання — не допустити перетворення ЄС на потужного політичного конкурента, якби в Європі утворилася федеративна держава. Сьогодні США продовжують підштовхувати ЄС до прийняття нових членів, зокрема Туреччини. Якщо це буде зроблено, подальша інтеграція практично зупиниться на багато десятиліть. У разі призупинення подальшого розширення ЄС шанс для інтенсифікації його політичного розвитку є. А.Мартінееллі вважає єдиним виходом формат “поглибленої співпраці”, за якої зацікавлені країни консолідується всередині ЄС для більшої інтеграції, залишаючи для інших членів можливість долучитися пізніше. Про “коаліцію добровольців” як порятунком для ЄС після невдалого референдуму в Ірландії 2008 року також писав Д.Муазі (D.Moisi) у “Les Echos” [Муазі, 2008].

Разом із тим слід заперечити припущення Р.Кагана і Г.Рахмана, що “Європа без керівництва, а тепер і без договору — насправді така лише тому, що цього хоче народ” [Каган, 2008; Рахман, 2008].

Хоч як парадоксально це звучить, але саме фіаско референдуму в Ірландії 2008 року, а не лише успішний дубль його і ратифікацію Лісабонського договору у 2009 році, можна розглядати як позитивний знак для Європи та запоруку її успіху в майбутньому. Розвиток ЄС триває шляхом бюрократизації, згортання демократичних процедур і ослаблення демократичних інститутів. У 2008-му тільки 30% жителів спільноти вважали, що їхній голос враховується в ЄС, а 61% заперечували це. Демократія на національному рівні, на думку громадян, залишалася ефективнішою — те, що їхній голос враховується в їхній власній країні, вважали 46% опитаних (48% відповіли, що не враховується) [Eurobarometer 71, 2009: р. 99]. Крім того, 2009 року 63% європейців зазначили, що вплив місцевої й регіональної влади при ухваленні рішень у ЄС недостатній, а 21% дотримувалися протилежної думки [Eurobarometer 71, 2009: р. 83]. У процесі ратифікації Лісабонського договору конституційний суд Німеччини зафіксував існування “структурного дефіциту демократії” в ЄС.

Л.Сидентоп у “Financial Times” від 4 липня 2008 року навіть висловив припущення, що “існує небезпека виникнення псевдодемократії ... можли-

во, послаблення культури демократії в європейських країнах — спонтанний наслідок євроінтеграції” [Сидентоп, 2008]. Натомість європейці не виявляють апатії, а обстоюють (хоча лише голосуванням проти, як це було в Ірландії 2008-го, а до цього у Франції та Нідерландах 2005-го) почуття власної гідності, своє право і цінності, які зробили Європу тим, чим вона є (те, що сам Л.Сидентоп називає “європейським ідеалізмом”). Це означає, що існують передумови щодо виведення європейського проекту на новий якісний рівень. Вище зазначалося, що втрата динаміки розвитку в Європі пов’язана з утратою того, що Л.Гумільов називав *пасіонарністю*. Європі, як і завжди в її історії, необхідні “виклики”, які потребують суспільного піднесення. “Страх втрати самоповаги і громадянської самосвідомості” [Сидентоп, 2008] може виявитися таким викликом. Викликом може стати й зовнішня загроза. Тоді ЄС, спонукуваний не брюссельськими технократами, а ідеєю, що згуртувала європейців, посяде важливе геополітичне місце у цьому столітті.

Висновки

Незважаючи на ризики 2000-х років, можна дійти висновку, що Європа не втратить своєї економічної позиції у світі в найближчі 25–30 років. ЄС збережеться як ефективне міждержавне об’єднання. Його трансформація у федеративну наддержаву є умовою для геополітичного лідерства Європи. Ратифікація Лісабонського договору стала важливим кроком на цьому шляху. Однак ця трансформація охопить у майбутньому, напевно, лише частину держав і буде ефективною за умови демократизації (дебюрократизації) інститутів ЄС і заморожування прийняття нових членів. Успішність об’єднаної Європи в майбутньому залежить від привабливості європейського інтеграційного проекту, який підтримають європейські народи, а не лише політичні еліти й чиновники.

Безумовно, нинішня світова економічна криза може внести суттєві коригування в перебіг розвитку глобальної системи. Утім, на мій погляд, у цивілізаційному плані Європа має перевагу перед суспільствами Азії, що може стати вирішальним чинником у забезпеченні геополітичного і гео економічного лідерства. Хоч би якими добрими були сьогодні справи в Китаї, це локальна, а не глобальна цивілізація. Авторитаризм і мобілізація можуть забезпечувати перевагу на певних етапах, але прориви в розвитку можливі лише в суспільствах, ґрунтованих на індивідуалізмі, внутрішній свободі, активності, інноваційності й заповзятливості широких мас населення. Європейська цивілізація стала глобальною саме завдяки цьому.

Література

- Иноземцев В.* Пределы “догоняющего” развития / Иноземцев В. — М., 2000.
- Каган Р.* Европа сползает к собственной незначительности / Р. Каган // The Washington Post. — 2008. — 15 июня. — Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/translation/241972.html>.
- Кудров В.М.* Экономика “Трех Европ” на подъеме (Сопоставительный анализ) / Кудров В.М. — М. : ИЕ РАН “ОГНИ ТД”, 2005.

Махбубани К. Европа — геополитический карлик / К. Махбубани // The Financial Times. — 2008. — 22 мая. — Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/translation/241514.html>.

Моравчик Э. Уникальный момент / Э. Моравчик // Newsweek. — 2007. — 19 марта. — Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/translation/233492.html>.

Муази Д. Конкурентоспособный упадок Запада / Д. Муази // Les Echos. — 2008. — 30 июня. — Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/translation/242273.html>.

Рахман Г. Бесплезность — логический выбор Европы / Г. Рахман // The Financial Times. 20 мая 2008. Доступно 20 мая 2008: <http://www.inosmi.ru/translation/241457.html>.

Сидентоп Л. Европа пытается вернуться к идеализму, но не может / Л. Сидентоп // The Financial Times. — 2008. — 4 июля. — Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/translation/242382.html>.

Сутулин А.М. Три центра империализма: сферы экономического соперничества / Сутулин А.М. — М. : Междунар. отношения, 1987.

Чемпион М. 50-летие ЕС. К вопросу о континентальном бездействии / М. Чемпион // The Wall Street Journal. — 2007. — 19 марта. — Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/translation/233480.html>.

Academic Ranking of World Universities, 2006. — 2008. — 29 июля. — Режим доступа : <http://www.arwu.org/rank2008/EN2008.htm>.

Eurobarometer 62: Public Opinion in the European Union. — S.I., 2005.

Eurobarometer 67: Public Opinion in the European Union. — S.I., 2007.

Eurobarometer 71: Public Opinion in the European Union. — S.I., 2009.

European Commission official website. — 2007. — 25 сентября. — Режим доступа : http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/index_en.htm ;

http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/objectives_en.htm.

Ferrera M. Open co-ordination against poverty: the new EU 'social inclusion process' / Ferrera Maurizio, Matsaganis Manos, Stefano Sacchi // Journal of European Social Policy. — 2002. — Vol. 12 (3).

Fogel R. W. Capitalism & democracy in 2040 / Fogel Robert W. // Dēdalus. — 2007. — Summer,

Global Competitiveness Index 2007–2008. — 2008. — 20 августа. — Режим доступа : <http://www.weforum.org/pdf/gcr/2008/rankings.pdf>.

Forbes. — 2009. — 5 сентября. — Режим доступа : http://www.forbes.com/2009/04/08/worlds-largest-companies-business-global-09-global_land.html.

Golovakha E. Social Changes in Ukraine and Europe: Outcomes of European Social Survey 2005–2007 // E. Golovakha, A. Gorbachyk. — К. : Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2009.

Human Development Report. — S.I., 2008.

Inklaar R. GGDC Productivity Level Database: International Comparisons of Output, Inputs and Productivity at the Industry Level / Inklaar R., Timmer M. P. — Groningen : University of Groningen, 2009.

Lisbon European Council of March 2000. — 2006. — 19 мая. — Режим доступа : http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/index_en.htm.

Mandelson P. European Union in the Global Age / Mandelson P. — London : Policy Network, 2007.

Shapiro R. Futurecast : how superpowers, populations, and globalization will change the way you live and work / Shapiro Robert. — New York : St. Martin's Press, 2008.

The Financial Times. Время сосредоточиться на успехах Европы. — 2008. — 19 июня. — Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/translation/242090.html>.

Therborn G. Europe and Asia: in the Global Political Economy and in the World as a Cultural System / Therborn G. // Asia and Europe in Globalization / ed. by G. Therborn, H. H. Khondker. — Leiden; Boston: Brill, 2006.